

BEENBREEK IN FRYSLÂN *Verleden en heden van een sieraad op de heide*

Dick Huitema

Rondstruinen in een natte heide in juli: Pijpenstro, Dophei, en... met een beetje geluk, Beenbreek. Beenbreek (Frysk: 'Bûtergêrs') was vroeger, toen de heidevelden nog grote delen van ons land bedekten, betrekkelijk algemeen. De ontginningen en in later tijd de verlaging van het waterpeil heeft de plant zeldzaam gemaakt. Dat is in onze provincie helaas niet anders. Dit artikel zegt iets over het verleden en geeft een overzicht van het huidige voorkomen van de plant in Fryslân. Daarnaast zal iets gezegd worden over het gewenste beheer.

Beenbreek

foto: Herman Feenstra

SIGNALEMENT

In deel 4 van de Nederlandse Oecologische flora staat een uitvoerige beschrijving van Beenbreek (Weeda *et al.* 1991). Dit is een lage, in groepen groeiende, geel bloeiende plant. De

bloeiwijze is een dichte, veelbloemige tros aan een rechtopstaande stengel. De bloei valt in begin juli en duurt betrekkelijk kort. Als in de herfst de vruchten rijpen wordt de plant mooi oranje en valt dan in de heidevegetatie sterk op. In de winter zijn de uitge-

bloeiende planten strokleurig en amper te vinden.

Beenbreek *Narthecium ossifragum* heeft zijn naam te danken aan het vroegere volksgeloof dat het vee zwakke botten zou krijgen door het eten van de plant. Weeda schrijft dat ze in Nederland tegenwoordig het meest voorkomt in West- en Noord-Drenthe en aangrenzend Zuid-oost-Fryslân, Twente, de westrand van de Veluwe en de zuidelijke helft van Brabant.

Beenbreek behoort tot de Leliefamilie, maar is een uitzondering in die zin dat de plant de voorkeur geeft aan een voedselarm milieu. Binnen dat milieu zoekt de plant juist weer wat voedselrijkere plekken op, waar het aanbod van mineralen dus net iets groter is. De Nederlandse Oecologische Flora vermeldt voor Beenbreek drie soorten standplaatsen, namelijk hoogvenen, heidevenen met hoogveengroei en natte heide. Kenmerkend voor de standplaats is dat er horizontale waterbeweging in de bodem is. Dit laatste is bij de meeste Friese standplaatsen zeker opvallend: de plant staat meestal op wat hellend terrein. In Fryslân wordt Beenbreek bijna uitsluitend in natte heide aangetroffen. Eén populatie is te vinden in een ven met hoogveenvorming op de Delleboersterheide. In het Fochteloërveen is de plant de laatste jaren niet meer aangetroffen.

HET VERLEDEN

Voor gegevens betreffende Beenbreek in het verleden in Fryslân, heb ik gebruik gemaakt van 'De flora fan de Fryske sângrouden', het onvolprezen werk van D. Franke en D.T.E. van der Ploeg (1963). Over de heide in de omgeving van Burgum wordt in dit boek een citaat van professor Jan Kops aangehaald uit de Flora Batava uit 1814: "*Nogtans heeft een zeer kundig waarnemer in ons land mij verzekerd, dat het Rundvee, 't geen op de Bergumer Heide, waar deze plant bestendig*

in groote menigte groeit, gaat weiden, zeer zwak in de bonken wordt." De auteurs geven dan als commentaar: "De plant is hjir no lykwols wol foar-goed fordwoun. Men moat gâns súdliker yn Fryslân wêze as men it Bûtergêrs fine wol. Hy hâldt allinne mar ta op wiete stikken heide, en dy wurde hoe langer hoe seldsumer."

Voor iemand die nu rondkijkt in de vroegere heidestrecken van Tytsjerksteradiel, Dantumadeel, Smallingerland en Achtkarspelen, is het überhaupt moeilijk om zich voor te stellen dat daar ooit heidevelden zijn geweest, laat staan dat er Beenbreek heeft gestaan. Heidevelden en de bijbehorende flora zijn daar eigenlijk totaal verdwenen. Alleen een groot aantal toponiemen herinnert nog aan wat ooit geweest is.

TEGENWOORDIG

Zoals Franke en Van der Ploeg al aangaven, moest men rond 1960 Beenbreek in Zuid(oost)-Fryslân zoeken. Ook nu is dat nog het geval. De opkomst van de natuurbescherming heeft weten te voorkomen dat ook in de zuidoosthoek alle heide op de schop ging. Gelukkig kunnen we daardoor op een aantal plekjes nog steeds genieten van dit 'botergras'.

VINDPLAATSEN EN AANTALLEN

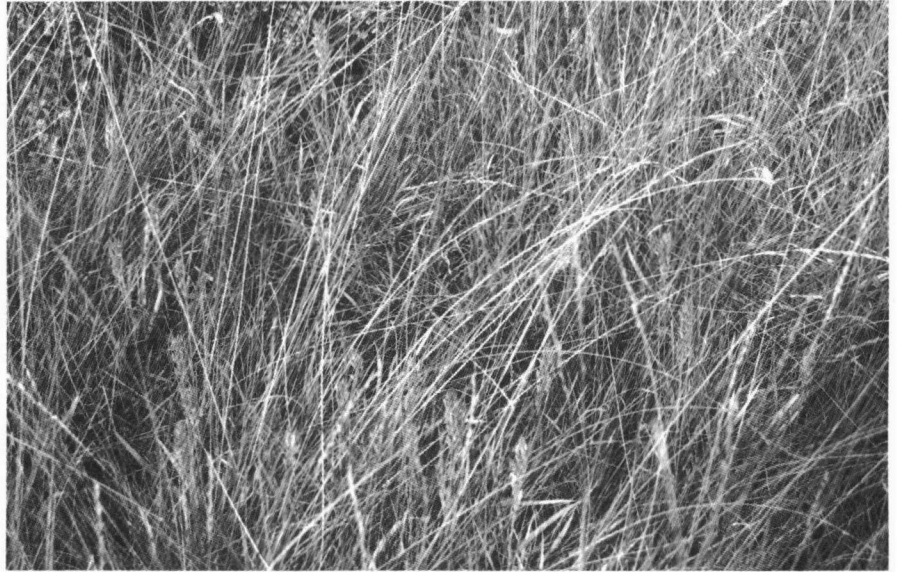
Van de planten zijn alleen de aantallen bloeistelen door mij geteld of geschat bij grotere aantallen. Een aantal populaties op slechts enkele meters van elkaar is als één vindplaats beschouwd. Een rondtocht in 2002 langs de mij bekende vindplaatsen, aangevuld met informatie van terreinbeheerders, leverde het volgende op (zie figuur 1).

Wijnjeterperschar, Wijnjewoude

In het Wijnjeterperschar komt Beenbreek op vijf plaatsen voor. Ten noorden van de Nije Heawei bevinden zich twee kleine vindplaatsen met respectievelijk 2 en 9 bloeiende exemplaren. In het gedeelte van 'het Schar' ten zuiden van de weg bevinden zich drie vindplaatsen van respectievelijk circa 120, 250 en 40 planten. De grootste populaties zijn beide aan de rand van een ven te vinden.

Delleboersterheide, Oldeberkoop

Op 'Delleboeren' zijn minmaal vijf vindplaatsen van Beenbreek aanwezig. Eén groeiplaats van circa 100

Groeiplaats Beenbreek

foto: Herman Feenstra

planten is te vinden in een ven met hoogveenvorming. Deze groeiplaats is in Fryslân de enige in een dergelijk milieu. Elders in het reservaat zijn nog drie groeiplaatsen met in totaal circa 400 exemplaren, beide op een glooiing in het terrein. Ten slotte staan aan de noordzijde van de 'Catspoele' nog circa 30 exemplaren.

Boswachterij Appelscha

Aan de rand van het ven 'de Kraaiheidepollen' is de grootste populatie Beenbreek van Fryslân aan te treffen. Eind juli schatte ik het aantal bloeistengels op ongeveer 800-1.000 planten. Een prachtig gezicht in dit zeer waardevolle terrein. Aan de rand van een ven langs de Kloosterweg kon ik geen Beenbreek meer vinden. Hier stonden elk jaar enige tientallen planten. Door verhoging van het waterpeil gevolgd door een zeer natte herfst (in 1998) waardoor het terrein maanden onder water stond, leek de plant hier verdwenen. Boswachter Joop Tiemens vertelde me echter dat hij hier in 2001 toch weer een klein aantal planten bij het ven had gezien. Gelukkig lijkt Beenbreek zich hier dus te herstellen.

Bij een ander ven in de boswachterij Appelscha, aan de weg naar Wateren, is Beenbreek in 1989 bij een inventarisatie aangetroffen. Zelf heb ik deze plek in 2002 niet bezocht. Wouter de Vlieger van Staatsbosbeheer wist niet met zekerheid te zeggen of de plant er nu nog steeds is aan te treffen. Daarom heb ik in 2003 de locatie bezocht en telde 11 bloeistelen.

Zandhuizen

Aan de Meuleveldweg onder Zandhuizen is in een piepklein heideterreintje

een grote groeiplaats aanwezig. Ik heb deze locatie vorig jaar niet zelf bezocht. Boswachter Emiel Beijck schatte het aantal planten daar op circa 200. Op een ander heideveldje aan dezelfde weg vond ik in 1983 een klein aantal exemplaren. Daarna heb ik de plant op dit terrein nooit weer kunnen vinden maar Beijck zag daar in 1990 drie bloeiende exemplaren en in 1998 twee niet-bloeiende planten. Helaas leverde mijn speurtocht in 2002 geen Beenbreek meer op.

De Meenthe, Noordwolde

In juli 2001 vond ik tot mijn verrassing 5 bloeiende Beenbreekplanten op één van de kleine, maar soortenrijke heideveldjes van het reservaat De Meenthe onder Noordwolde. In 2002 zag ik hier 14 bloeistengels. Deze locatie betreft een nieuwe vindplaats: Beenbreek was hier voor zover ik weet niet eerder aangetroffen. Eigenlijk een klein wonder en tegelijk hoopgevend dat deze toch behoorlijk kritische plant letterlijk een verloren terrein weet terug te winnen.

De Kiekenberg, Nieuwehorne

Op een fraai heideveld op de Kiekenberg bloeiden in 2002 circa 450 planten van de Beenbreek, ongeveer gelijkmatig verdeeld over twee locaties. Beide groeiplaatsen bevinden zich op een hellinkje waar bos overgaat in een soortenrijke natte heide.

Blesdijkerheide, De Blesse

De zuidelijkste vindplaats van Beenbreek in onze provincie is te vinden in, alweer, een heel klein heideveldje in een terrein van Staatsbosbeheer, de Blesdijkerheide. Vorig jaar heb ik dit terreintje niet bezocht, maar in 2001

bloeiden hier ongeveer 30 planten.

Fochteloërveen

In het rapport 'Vegetatieontwikkeling in het Fochteloërveen van de jaren '60 tot 1992' (Altenburg *et al.* 1993), zijn drie vindplaatsen van Beenbreek op een verspreidingskaart van bijzondere soorten aangegeven. Deze drie populaties bevonden zich in het noordelijk deel van het gebied, aan de Friese kant. Informatie van opzichter Willem Klok en wetlandwacht Herman Feenstra, leerde me dat de plant daar nu niet meer voorkomt. Waarschijnlijk is ze verdwenen als gevolg van de vernattingsmaatregelen die zijn uitgevoerd om de veenmosgroei verder te stimuleren. Hopelijk duikt Beenbreek in de toekomst opnieuw op in dit prachtige natuurreserveaat.

CONCLUSIE

Samenvattend kunnen we vaststellen dat Beenbreek tegenwoordig in Fryslân nog in zeven gebieden voorkomt, alle in eigendom van natuurbeherende instanties. In totaal stonden in 2002 ruim 2.500 planten in deze terreinen te bloeien. Vergeleken met sommige populaties bij Dwingeloo, met soms duizenden planten op één groeiplaats, is dit weinig. Maar gezien de weinige heidevelden die in onze provincie zijn overgebleven, valt het resultaat mij alleszins mee.

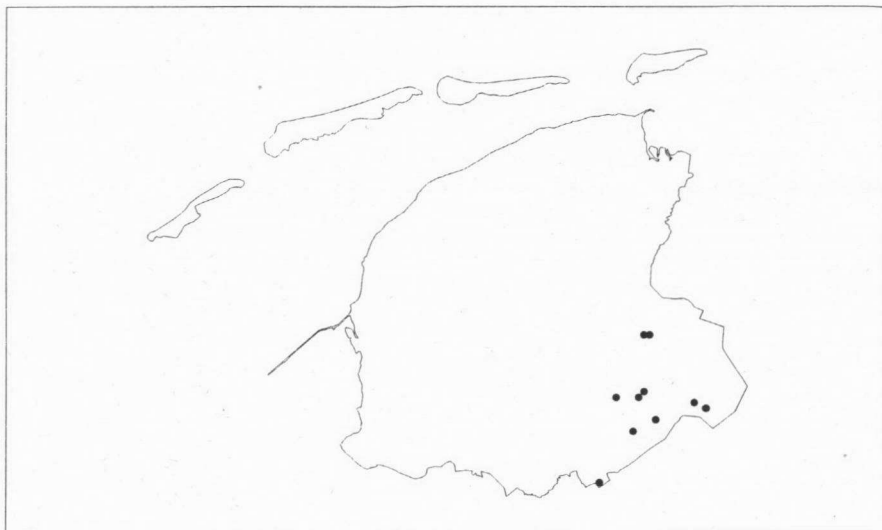
Op een aantal heideterreinen ontbreekt de plant, bijvoorbeeld bij Bakkeveen, de Duurswouderheide en bij Katlijk. Ook op de floristisch rijke Schoapedobbe bij Elsloo heb ik Beenbreek nooit aangetroffen.

TOT SLOT

Voorgaand overzicht geeft een beeld van het voorkomen van Beenbreek in Fryslân. Het overzicht is vermoedelijk niet volledig. Aanvullende informatie is van harte welkom!

LITERATUUR

- ALTENBURG W., H. JANSEN & W.S. VAN DER VEEN 1993. Vegetatieontwikkeling in het Fochteloërveen van de jaren '60 tot 1992. A&W-rapport 52. Altenburg & Wymenga, Veenwouden.
FRANKE D. & D.T.E. V.D. PLOEG 1963. De flora fan de Fryske sângronden. Laverman, Drachten.
WEEDA E.J., R. WESTRA, CH. WESTRA & T. WESTRA 1991. Nederlandse oecologische flora. Wilde planten en hun relaties 4. Salland / De Lange, Deventer.

Figuur 1. Huidige groeiplaatsen van Beenbreek in Fryslân.

BEHEERSAANBEVELINGEN

Het voorkomen van Beenbreek op een bepaalde plek geeft aan dat het met de groeiplaatsfactoren wel goed zit: een wat mineraalrijker plekje in een nat en overigens voedselarm milieu. Toch verdienen de volgende zaken aandacht.

Verwijderen van opslag

Bij de meeste vindplaatsen is het nodig dat opslag periodiek verwijderd wordt. Over het algemeen groeien locaties waar de plant staat niet snel dicht, maar toch moet er niet te lang worden gewacht met ingrijpen. Jonge boompjes en struiken zijn bovendien gemakkelijker te verwijderen dan grotere bomen.

Beschermen tegen begrazing

Op één van de groeiplaatsen in het Wijnjeterperschar bleken de planten

afgevreten te zijn, waarschijnlijk door de hier ingeschaarde landgeiten. Op twee andere plaatsen in dit terrein, waar eveneens begrazing plaatsvindt, heb ik niet gezien dat Beenbreek werd geconsumeerd. Toch lijkt enige voorzichtigheid met begrazing mij verstandig bij de aanwezigheid van Beenbreek.

Achterwege laten van plaggen

Hoewel plaggen een goede maatregel is voor het behoud van heide(vegetaties), moet men bij deze maatregel de groeiplaatsen van Beenbreek ontzien. Deze locaties zijn zo waardevol, dat plaggen hier alleen maar schadelijk is. Zo is in het Wijnjeterperschar een plek waar eind jaren negentig nog circa 30 planten stonden, door plagwerkzaamheden in 1999 gereduceerd tot 9 planten; de rest van de groeiplaatsen is verdwenen.